

Dr Małgorzata Anna Kołodziejczak
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

**AUTOREFERAT
PRZEDSTAWIAJĄCY OPIS DOROBKU
I OSIĄGNIĘĆ NAUKOWYCH**

1115

Spis treści

1. Imię i nazwisko.....	3
2. Posiadane dyplomy i stopnie naukowe.....	3
3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych	3
4. Osiągnięcie naukowe wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 r. poz. 1789).....	4
4.1. Tytuł osiągnięcia naukowego.....	4
4.2. Charakterystyka osiągnięcia naukowego.....	4
5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych.....	18
5.1. Problematyka badawcza.....	18
5.2. Zestawienie dorobku w zakresie osiągnięć naukowo-badawczych	31
5.3. Uczestnictwo w projektach badawczych	32
5.4. Udział w konferencjach i seminariach	34
5.5. Nagrody za działalność naukową i organizacyjną.....	34
5.6. Recenzowanie publikacji w czasopismach.....	34
6. Działalność dydaktyczna	35
7. Działalność popularyzatorska i organizacyjna	36
8. Współpraca międzynarodowa i wyjazdy zagraniczne (inne niż konferencje).....	37

1115

1. Imię i nazwisko

Małgorzata Anna Kołodziejczak

2. Posiadane dyplomy i stopnie naukowe

- 2003 **Stopień naukowy doktora nauk rolniczych w zakresie ekonomiki gospodarki żywnościowej**, Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu). Tytuł rozprawy doktorskiej: *Potencjał produkcyjny i efektywność gospodarowania w rolnictwie polskim w aspekcie integracji z Unią Europejską*; promotor prof. dr hab. Walenty Poczta, recenzenci: prof. dr hab. Julian Wawrzyniak, prof. dr hab. Lech Pałasz.
- 2003 **Dyplom ukończenia Kursu Pedagogicznego**, Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu).
- 2003 **Dyplom Mittelstufe Deutsch (Niveau C1/Effectiveness)**; ÖSD Prüfungskuratorium eingerichtet vom Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten, Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur, Wien.
- 2001 **Dyplom ukończenia Studiów Podyplomowych: Wieś i rolnictwo w procesie integracji z Unią Europejską** (zasady korzystania z funduszy przedakcesyjnych, rolnych i strukturalnych UE), Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu).
- 1999 **Tytuł magistra inżyniera**, Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), Wydział Rolniczy, kierunek Rolnictwo, specjalność Ekonomia Gospodarki Żywnościowej (studia ukończone w grupie 5% najlepszych absolwentów Wydziału).
- 1996 **Dyplom Deutsch als Fremdsprache**, Johann Wolfgang Goethe-Institut, Frankfurt am Main.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Od 1 października 2007 roku do chwili obecnej jestem zatrudniona na stanowisku adiunkta w Katedrze Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie (Zakład Polityki

Gospodarczej i Ekonomii Międzynarodowej), na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym, Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. W okresie zatrudnienia miałam jeden urlop macierzyński (15.06.2009 – 01.11.2009).

4. Osiągnięcie naukowe wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2017 r. poz. 1789)

4.1. Tytuł osiągnięcia naukowego

Jako osiągnięcie naukowe w rozumieniu w/w Ustawy, które uznaję za znaczący wkład w rozwój nauk ekonomicznych w dziedzinie: nauki ekonomiczne, w dyscyplinie: ekonomia, wskazuję monografię pt.: *Zmieniająca się natura usług. Studium usług produkcyjnych w rolnictwie krajów Unii Europejskiej*, autor: Małgorzata Kołodziejczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2019r., ISBN 978-83-7160-924-4, ss. 200. Recenzenci wydawniczy: prof. dr hab. Bazyli Czyżewski, dr hab. Dariusz Żmija prof. UEK. Monografia ta jest efektem badań prowadzonych w ramach grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, przyznanego na podstawie decyzji numer 3887/B/H03/2011/40

4.2. Charakterystyka osiągnięcia naukowego

Rola, jaką usługi pełnią w gospodarce zmienia się, a ich znaczenie w gospodarce ulega zwiększeniu wraz z jej rozwojem i postępem cywilizacyjnym. Zmiany znaczenia i roli usług są nie tylko konsekwencją, ale równocześnie stymulatorem przekształceń struktury gospodarki i jej unowocześniania. Zbadanie natury usług oraz określenie skali, struktury, determinantów i skutków ewolucji ich roli i znaczenia, to współcześnie jedno z najważniejszych zagadnień ekonomicznych, które stanowi przedmiot zainteresowania naukowców na całym świecie. W krajowej i zagranicznej literaturze dotyczącej sektora usług nie brakuje analiz teoretycznych i empirycznych, a tą problematyką zajmowali się m.in. F. List, A.G.B. Fisher, C. Clark, J. Fourastié, M. Wolfe, V. Fuchs, H.J. Pohl, T.P. Hill, Ch. Lovelock, Cz. Niewadzi, M. Daszkowska, K. Rogoziński, K.A. Kłosiński, S.M. Szukalski, A. Panasiuk i S. Flejterski.

Przemiany roli i znaczenia usług w gospodarce wywierają wpływ także na sposoby prowadzenia produkcji rolniczej i stymulują implementację usług w ogólny kształt agrobiznesu. Rozważając kwestię usług w gospodarce narodowej nie można było zatem uniknąć rozważań odnoszących się do sektora rolno-żywnościowego. Dlatego też istotnym przedmiotem badań jest problematyka usług w sektorze rolnym, która była przedmiotem zainteresowania

ekonomistów rolnictwa już w latach 70. i 80. XX wieku. Wśród krajowych badaczy tego problemu wymienić można m.in: S. Mierzejewskiego, J. Dietla, B. Gregora, B. Wojciechowską, M.A. Szczur, D. Śniegowską, F. Tomczaka, W. Czternastego, S. Kowalczyka, A. Zalewskiego i K. Kukulę. W XXI wieku zagadnienie to było poruszane także w pracach A. Radwana. Można jednak zauważyć, że w krajowej literaturze przedmiotu brakuje aktualnych publikacji poświęconych kwestii usług w sektorze rolnym, szczególnie analiz porównawczych dotyczących kompleksowego ujęcia tego zagadnienia w krajach członkowskich Unii Europejskiej. Brakuje również opracowań dotyczących związków usług z paradygmatem zrównoważonego rozwoju, a tym bardziej odczuwalny jest niedosyt publikacji w zakresie roli usług w zrównoważonym rolnictwie i tzw. europejskim modelu rolnictwa. W mojej rozprawie podjęłam próbę, przynajmniej częściowego, wypełnienia tej luki poprzez syntetyczne zestawienie i uporządkowanie poglądów prezentowanych przez twórców wybranych teorii ekonomicznych, związanych z zagadnieniem usług (w tym usług w rolnictwie) oraz, w ujęciu szczegółowym, poprzez empiryczne zbadanie problemu korzystania z wybranych rodzajów usług produkcyjnych w rolnictwie. Analizę osadziłam w kontekście zmieniających się koncepcji teoretycznych i rzeczywistych warunków funkcjonowania gospodarek, poświęcając szczególną uwagę zagadnieniom deindustrializacji, planowania rozwoju oraz koncepcji rozwoju zrównoważonego. Było to konieczne, ponieważ formułowane w latach 70. i 80. XX wieku teorie dotyczące usług odnosiły się głównie do ich służebnej roli wobec efektów produkcyjnych i ekonomicznych. W tym sensie wymagały uzupełnienia lub korekty, ponieważ we współczesnym rolnictwie, które ma dążyć do modelu zrównoważonego w sensie Pareto usługi stanowią już nie tylko wsparcie dla procesów produkcji, ale przede wszystkim wspomagają zrównoważone gospodarowanie zasobami i ułatwiają zaspokajanie przez rolnictwo, innych niż wyłącznie żywieniowe, potrzeb ludności (na przykład przez zachowanie wielofunkcyjnego charakteru wsi i ochronę jej tożsamości przyrodniczej, kulturowej i krajobrazowej).

Dążąc do możliwie pełnego rozpoznania natury, roli i znaczenia usług we współczesnej gospodarce i rolnictwie, postawiono dwa główne cele. Pierwszy, dotyczący warstwy teoretycznej pracy zakłada **próbę rozpoznania istoty usług oraz określenie ich roli w gospodarce i w rolnictwie, w związku z ewolucją poglądów dotyczących wzrostu i rozwoju gospodarczego oraz paradygmatem rozwoju zrównoważonego**. Drugi cel odnosi się do warstwy empirycznej. Jest nim **rozpoznanie zróżnicowania korzystania z usług w rolnictwie oraz próba oceny uwarunkowań rozwoju usług rolniczych w krajach Unii Europejskiej**.

Sformulowano także trzy hipotezy badawcze:

- I. Znaczenie usług, mierzone udziałem zatrudnionych w sektorze usług w liczbie zatrudnionych ogółem w gospodarce narodowej oraz udziałem usług w strukturze tworzenia wartości dodanej brutto, było większe w państwach UE-15 lepiej rozwiniętych gospodarczo i charakteryzujących się wyższą wartością dodaną brutto *per capita* niż w UE-10.
- II. Poziom korzystania z usług produkcyjnych ogółem w rolnictwie państw Unii Europejskiej w badanym okresie uwarunkowany był przez stopień rozwoju rolnictwa i był wyższy w krajach UE-15 niż w UE-10, jednak sytuacja wewnątrz agregatów UE-15 i UE-10 była pod tym względem zróżnicowana.
- III. Rolnictwo w państwach UE-10, „nadrabiając dystans” dzielący je pod względem rozwoju w porównaniu z UE-15 i dążąc do spełnienia wymogów jakościowych i obowiązujących w Unii Europejskiej, zwiększało poziom korzystania z usług produkcyjnych relatywnie szybciej niż w UE-15.

Aby osiągnąć postawione cele badania i zweryfikować hipotezy, przeprowadzono studia teoretyczne oraz analizę empiryczną. W badaniach teoretycznych zastosowano metodę dedukcyjną, dialektyczną i komparatywną. W oparciu o literaturę przedmiotu poszukiwano przede wszystkim odpowiedzi na pytania:

- 1) czym są usługi i jak są klasyfikowane?
- 2) jakie poglądy na temat usług były formułowane w teorii ekonomii i na ile oddają współczesną rzeczywistość gospodarczą?
- 3) czym są usługi produkcyjne w rolnictwie?
- 4) jakie jest miejsce usług w odniesieniu do koncepcji agrobiznesu?
- 5) jakie czynniki determinują popyt i podaż usług produkcyjnych w rolnictwie?
- 6) jak zasady rozwoju zrównoważonego i regulacje instytucjonalne (w tym WPR) oddziałują na rozwój usług dla rolnictwa?

W części empirycznej pracy zostało przedstawione miejsce sektora usług w gospodarce narodowej, a następnie ilościowa charakterystyka usług produkcyjnych wykorzystywanych w rolnictwie, w poszczególnych krajach członkowskich UE oraz stopień zróżnicowania poziomu korzystania z tych usług. Sformulowano następujące zadania badawcze:

- 1) ocena miejsca sektora usług w gospodarce narodowej,
- 2) zbadanie poziomu korzystania i struktury rodzajowej usług produkcyjnych w rolnictwie,

- 3) zbadanie poziomu korzystania z usług produkcyjnych w zależności od wybranych charakterystyk rolnictwa krajów UE,
- 4) budowa typologii regionów UE ze względu na wybrane cechy dotyczące potencjału produkcyjnego, typu produkcji rolniczej i korzystania z usług w gospodarstwach rolnych oraz poszukiwanie związków między przynależnością regionów do poszczególnych typów a poziomem zrównoważenia ich rolnictwa.

Obiektem badań były podmioty korzystające z usług rolniczych w krajach Unii Europejskiej (UE-25)¹. Badanie przeprowadzono w ujęciu dynamicznym, analizując szeregi czasowe dla danych rocznych w okresie od 2000 do 2016 roku.

Dążąc do możliwie pełnego rozwiązania podjętego problemu, monografię podzielono na pięć rozdziałów. W pierwszym z nich zaprezentowano metodykę badania i jego zakres. Rozdział drugi wprowadza czytelnika w aparat pojęciowy dotyczący usług oraz prezentuje ich wybrane klasyfikacje. Rozdział trzeci dotyczy roli i miejsca usług w zmieniającej się gospodarce. Omówiono w nim funkcje usług oraz przedstawiono rozważania dotyczące znaczenia usług wobec przemian gospodarczych na świecie i ewolucji miejsca usług w teorii ekonomii. Przeanalizowano funkcjonujące w teorii ekonomii poglądy na temat usług oraz ich zmiany, a także poddano dyskusji zagadnienie aktualności formułowanych w przeszłości (zwłaszcza w czasach industrializacji) teorii ekonomicznych dotyczących usług wobec paradygmatu rozwoju zrównoważonego. Opisano i poddano ocenie aktualność teorii trzech sektorów, a także przeanalizowano zmiany znaczenia usług w gospodarce krajów Unii Europejskiej w latach 2000-2016. Rozdział czwarty dotyczy specyfiki usług w rolnictwie. Przeanalizowano w nim miejsce usług w koncepcji agrobiznesu, związki usług w rolnictwie z paradygmatem rozwoju zrównoważonego. W dalszej części rozdziału podjęto rozważania na temat usług produkcyjnych w rolnictwie oraz rynkowych i instytucjonalnych czynników kształtujących popyt i podaż tych usług, w tym oddziaływania Wspólnej Polityki Rolnej. Rozdział piąty zawiera diagnozę sytuacji w zakresie: poziomu korzystania i struktury rodzajowej usług produkcyjnych w rolnictwie krajów Unii Europejskiej oraz związków między poziomem korzystania z usług produkcyjnych a wybranymi wskaźnikami charakteryzującymi rolnictwo krajów UE. Dokonano tutaj również grupowania (typologii) regionów Unii Europejskiej ze względu na korzystanie z usług przez gospodarstwa rolne oraz porównano poziom zrównoważenia (lub, bardziej precyzyjnie, niezrównoważenia) rolnictwa w regionach zakwalifikowanych do poszczególnych typów.

¹ UE-25 w niniejszych badaniach nie obejmuje Chorwacji, która do Unii Europejskiej przystąpiła w 2013 roku oraz Cypru i Malty, z uwagi na marginalne znaczenie rolnictwa w gospodarce tych krajów.

Badania wstępne wykazały, że złożona natura usług (począwszy od niejednoznaczności definicji, aż po ich różnorodność rodzajową) wyklucza w zasadzie możliwości estymacji uniwersalnych zależności na gruncie tradycyjnych metod ilościowych dla obszaru większego niż pojedynczy region. Nawet, jeżeli udało się uzyskać odpowiednio wiarygodny statystycznie model, to szybko stawało się jasne, że jest on prawdziwy przez krótki okres; w kolejnym okresie wpływ poszczególnych zmiennych, które mogą oddziaływać na poziom i strukturę korzystania z usług może być całkiem inny, mogą się też pojawić nowe, nieuwzględnione wcześniej czynniki. Dodatkowo, powiązanie usług z rolnictwem, którego kształt różni się znacznie nie tylko pomiędzy poszczególnymi krajami, regionami i typami gospodarstw, ale nawet wewnątrz nich jeszcze bardziej utrudnia poszukiwania prawidłowości właściwych dla większych agregatów. W praktyce obecnie nie ma na tyle, licznego i szczegółowego zbioru danych, aby umożliwić wiarygodne modelowanie. W zasobach statystyki publicznej gromadzona jest jedynie część potrzebnych informacji w zakresie zmiennych ilościowych i prawie zupełnie brak takich informacji o charakterze jakościowym. Istniejący materiał statystyczny jest jednak wystarczający do pośredniej weryfikacji postawionych hipotez. Dokonano tego za pomocą badania poziomu rozwoju gospodarczego i poziomu korzystania z usług w agregatach składających się z państw UE-15 i UE-10 oraz w poszczególnych państwach wchodzących w ich skład, analizy korelacji pomiędzy poziomem korzystania z usług rolniczych, weterynaryjnych i pośrednictwa finansowego a zmiennymi, które mogłyby mieć wpływ na decyzje gospodarstw rolnych dotyczące wyboru pomiędzy pracą własną (i rozwojem własnego wyposażenia) a korzystaniem z usług produkcyjnych. Przeprowadzono także typologię regionów UE ze względu na korzystanie z usług rolniczych (w tym przypadku ograniczenie do jednego rodzaju usług wynika z dostępności danych na poziomie regionów) i porównano, w ramach wyodrębnionych typów, poziom zrównoważenia rolnictwa.

Ocenę **miejsca sektora usług w gospodarce narodowej** przeprowadzono za pomocą pomiaru zróżnicowania społeczno-ekonomicznego sektora usług w przekroju państw Unii Europejskiej w roku 2000 i 2016. Sektor usług rozumiany jest w tym przypadku zgodnie ze statystyczną klasyfikacją działalności gospodarczej w Unii Europejskiej (NACE Rev.2), przy czym: sektor rolny obejmuje rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo (sekcja A), a sektor przemysłowy obejmuje górnictwo i wydobywanie (sekcja B), przetwórstwo przemysłowe (sekcja C), wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę, wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych (sekcja D), dostawę wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związaną z rekultywacją (sekcja E). Do zbadania stopnia serwicyzacji gospodarek państw UE wykorzystano syntetyczny miernik rozwoju Hellwiga

(w przeprowadzonym badaniu utożsamiany z syntetycznym miernikiem rozwoju usług). Doboru cech diagnostycznych dokonano na podstawie kryterium merytorycznego i statystycznego. Po wyeliminowaniu cech wzajemnie skorelowanych wzięto pod uwagę udział zatrudnionych w sektorze III w zatrudnionych ogółem (%), udział sektora III w tworzeniu wartości dodanej brutto ogółem w gospodarce narodowej (%), wartość dodaną brutto (WDB) *per capita* wytwarzaną przez sektor III (euro) oraz gęstość zaludnienia (liczba mieszkańców/km²).

Przeprowadzona analiza potwierdziła przypuszczenie, że sektor usług w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i w wysoko rozwiniętych państwach Europy Zachodniej dzielił duży dystans rozwojowy. Nierówności w znaczeniu usług w gospodarce pomiędzy państwami wyrażane były między innymi przez udział zatrudnionych w usługach w ogólnej liczbie zatrudnionych w gospodarce narodowej, a także przez udział usług w strukturze tworzenia wartości dodanej brutto. Sektor usługowy w latach 2000-2016 zwiększył swój udział zarówno w strukturze tworzenia wartości dodanej brutto, jak również w strukturze zatrudnienia we wszystkich badanych państwach Unii Europejskiej. Korzystniejsza sytuacja występowała w państwach Europy Zachodniej o dużej gęstości zaludnienia. W krajach tych usługi posiadały dominujący udział w strukturze zatrudnienia w gospodarce narodowej oraz w tworzeniu wartości dodanej brutto. Duże dysproporcje między państwami UE-15 a krajami Europy Środkowo-Wschodniej można też zauważyć w odniesieniu do PKB *per capita*, tj. wskaźnika ściśle związanego z poziomem rozwoju gospodarczego. Z kolei państwa, które wstąpiły w struktury Unii Europejskiej po 2004 roku cechował niski udział usług w strukturze zatrudnienia oraz, w przypadku niektórych państw z tej grupy, również w strukturze wartości dodanej brutto. We wszystkich państwach zauważyć jednak można postępującą serwicyzację gospodarki, czyli zwiększanie się roli usług zarówno w strukturze zatrudnienia, jak i w tworzeniu wartości dodanej brutto.

Poziom korzystania i strukturę rodzajową usług produkcyjnych w rolnictwie przedstawiono dla rolnictwa krajów UE-25 w podziale na kraje UE-15 i UE-10 oraz dla poszczególnych krajów. Analizę przeprowadzono w szeregu czasowym obejmującym lata 2000-2016. Spośród ogółu usług związanych z produkcją rolniczą poddano badaniu trzy grupy usług produkcyjnych: rolnicze, weterynaryjne i finansowe, definiowane zgodnie z prawodawstwem Unii Europejskiej. Zbadano: poziom korzystania i strukturę rodzajową wybranych usług produkcyjnych w rolnictwie, zmiany udziału usług w zużyciu pośrednim, korelacje pomiędzy poziomem korzystania z wybranych usług produkcyjnych a zmiennymi charakteryzującymi rolnictwo krajów poszczególnych państw Unii Europejskiej oraz

zróźnicowanie regionów Unii Europejskiej ze względu na wybrane cechy dotyczące potencjału produkcyjnego, typu produkcji rolniczej i korzystania z usług w gospodarstwach rolnych.

W celu uchwycenia zależności, jakie mogą zachodzić między poziomem korzystania z usług produkcyjnych w rolnictwie a wybranymi charakterystykami produkcji rolniczej w poszczególnych państwach Unii Europejskiej przeprowadzono **badanie poziomu korzystania z usług w poszczególnych krajach UE, jego zróźnicowania i zmian w związku z charakterystykami rolnictwa tych krajów**. Następnie obliczono **współczynniki korelacji pomiędzy poziomem korzystania z usług produkcyjnych**: rolniczych, weterynaryjnych i pośrednictwa finansowego a zmiennymi, które mogłyby mieć wpływ na decyzje gospodarstw dotyczące wyboru pomiędzy pracą własną (i rozwojem własnego wyposażenia) a korzystaniem z usług. Wzięto pod uwagę wartość: zużycia pośredniego, produkcji rolniczej, produkcji roślinnej, produkcji zwierzęcej, wartość dodaną brutto, a także przychody z działalności rolniczej oraz nakłady brutto na środki trwałe: w plantacjach, zwierzętach, środkach małowartych (niezużywających się w jednym cyklu produkcyjnym), w maszynach i innym wyposażeniu, w sprzęcie transportowym i w budynkach. Wykorzystano szeregi czasowe danych rocznych, przeprowadzając obliczenia w macierzach zbudowanych dla agregatów UE-15, UE-10 i poszczególnych cech w latach 2000-2016.

Badania wykazały różnice w zakresie korzystania z usług, występujące pomiędzy agregatami UE-15 i UE-10 oraz pomiędzy poszczególnymi państwami, wchodzącymi w skład tych agregatów. Wśród państw UE-15 można wskazać dwa, wyróżniające się najwyższymi wartościami zakupu usług rolniczych na 1 ha UR: są to Holandia i Włochy. W przeliczeniu na 1 AWU² najwyższą wartością charakteryzowało się rolnictwo Holandii, następnie Danii, a w dalszej kolejności rolnictwo: Francji, Szwecji, Włoch, Wielkiej Brytanii i Niemiec. Wartość usług rolniczych na 1000 euro produkcji roślinnej była najwyższa w Irlandii, następnie w Holandii, na Słowacji, w Czechach, Szwecji i Danii. Chociaż państwa UE-10 charakteryzowały się wielokrotnie niższymi wartościami usług rolniczych na 1 ha UR, 1 AWU, jednak w przeliczeniu na 1000 euro produkcji roślinnej różnice te są mniej zauważalne. Wynika to ze znacznie mniejszej niż w UE-15 wartości produkcji roślinnej. Przeprowadzone badanie wykazało, że przypadku usług rolniczych (związanych z produkcją roślinną) można doszukiwać się dwóch podstawowych czynników określających korzystanie z usług. Po pierwsze, jest to poziom rozwoju rolnictwa i jego intensywność oraz struktura produkcji roślinnej. Po drugie, wyposażenie gospodarstw we własne maszyny i wielkość zasobów pracy

² AWU – Annual Work Unit – umowna jednostka nakładów pracy w rolnictwie, oznaczająca ekwiwalent pełnego etatu; według GUS jest to 2120 godzin pracy w ciągu roku (265 dni roboczych po 8 godzin dziennie).

zaangażowanych w produkcję, jednak kierunek i siła oddziaływania tych czynników różni się ze względu na specyfikę rolnictwa w poszczególnych państwach. Posiadanie przez gospodarstwa, zwłaszcza w państwach UE-10 własnych maszyn nie musi oznaczać, że wartość ich kapitału jest wysoka. Mogą to być przestarzałe i dawno już zamortyzowane, ale wciąż sprawne maszyny, które pomimo niskiej wydajności pozwalają na rezygnację z zakupu usług, jeżeli można do prac polowych wykorzystać odpowiednio duże zasoby pracy. Z drugiej strony, mogą to być również nowoczesne maszyny, które rolnicy kupują dzięki środkom otrzymanym z programów UE, jeżeli wybierają rozwój własnego parku maszynowego zamiast korzystania z usług. Poziom korzystania z usług rolniczych wynika przede wszystkim z potrzeb określonych przez wielkość zasobów pracy i strukturę produkcji roślinnej, posiadane wyposażenie i preferencje gospodarstw dotyczące wyboru między opłacaniem usług, a inwestycjami we własne maszyny.

Spśród państw UE-15, najwyższą wartość usług weterynaryjnych na 1 DJP³ odnotowano we Włoszech, które jednak pod tym względem ustępowały Bułgarii, należącej do grupy państw UE-10. Wartości tego wskaźnika nie wykazują tak silnego zróżnicowania pomiędzy poszczególnymi państwami, jak w przypadku usług rolniczych na 1 ha UR. Najniższe wartości odnotowano w Polsce i Portugalii, a w roku 2000 również na Litwie i w Estonii, jednak w tych dwóch państwach wartości usług weterynaryjnych wzrosły do 2016 roku kilkukrotnie, osiągając poziom zbliżony (odpowiednio) do Wielkiej Brytanii i Węgier. Pomimo relatywnie niewielkiego zróżnicowania w przeliczeniu na 1 DJP, w badanych latach pomiędzy poszczególnymi państwami wystąpiły duże różnice wartości usług weterynaryjnych w przeliczeniu na 1 AWU. Było to spowodowane zróżnicowanymi nakładami pracy zaangażowanymi w produkcję rolniczą w poszczególnych krajach.

W zbiorowości krajów UE-25 istnieje dodatnia współzależność między wartością zużycia pośredniego, produkcji rolniczej, wartością dodaną brutto a poziomem korzystania z usług rolniczych, weterynaryjnych i finansowych. Podobne kierunkowo związki obserwuje się w państwach UE-15 i UE-10, przy czym w tej ostatniej grupie państw poziom dodatniej współzależności jest mniejszy dla usług rolniczych i weterynaryjnych, a w przypadku usług finansowych występuje ujemna korelacja, z wyjątkiem nakładów brutto na środki trwałe (co wydaje się logiczne, jeżeli przyjąć, że zwiększanie stopnia wyposażenia gospodarstw rolnych było – przynajmniej częściowo – finansowane z kredytów). Może to wynikać

³ DJP (ang. LU, LSU) – Livestock Unit – duża jednostka przeliczeniowa inwentarza, która umożliwia sumowanie poszczególnych kategorii zwierząt gospodarskich (różne gatunki, płeć i wiek); aby można było je porównać wykorzystywane są do tego odpowiednie współczynniki przeliczeniowe.

z oddziaływania programów pomocowych, które ułatwiają rolnikom inwestowanie w nowe, wydajniejsze maszyny i urządzenia. W przypadku usług rolniczych posiadanie własnych maszyn zmniejsza skłonność do korzystania z usług, natomiast w przypadku usług weterynaryjnych taka zależność nie występuje, ze względu na konieczność posiadania stosownej wiedzy i uprawnień przez lekarzy weterynarii. Zatem inwestycje w środki trwałe, przyczyniając się do zwiększania skali i/lub unowocześniania produkcji, będą w tym przypadku raczej zwiększały skłonność do korzystania z usług weterynaryjnych. Można więc przypuszczać, że rozwój własnego potencjału gospodarstw może współistnieć ze zwiększaniem nakładów na usługi w przypadku produkcji roślinnej w państwach wysokorozwiniętych, charakteryzujących się wysokimi nakładami na 1 ha UR, lub być wobec nich substytucyjny, w przypadku rolnictwa państw „odrabiających dystans” i uzupełniającego lub unowocześniającego własne zasoby środków trwałych (maszyny i urządzenia oraz infrastrukturę produkcji roślinnej).

Ze względu na specyfikę produkcji zwierzęcej i usług weterynaryjnych, rolnictwo państw mniej rozwiniętych, uzupełniające i unowocześniające własne środki trwałe charakteryzuje się silniejszym niż w przypadku rolnictwa państw wysokorozwiniętych, dodatnim związkiem pomiędzy nakładami na środki trwałe a nakładami na zakup usług weterynaryjnych. W tym przypadku „nadrabianie dystansu” wymaga specjalistycznej wiedzy usługodawców i posiadania uprawnień do wykonywania czynności będących przedmiotem oferowanych przez nich usług.

Dodatkowo **skonstruowano typologię regionów krajów Unii Europejskiej**, z wykorzystaniem metody Warda, z grupy hierarchicznych aglomeracyjnych metod analizy skupień. W klasyfikacji uwzględniono wskaźniki odzwierciedlające sytuację w rolnictwie w ramach korzystania z usług przez gospodarstwa rolne. W tej części badań wykorzystano dane zebrane i przetworzone w ramach systemu zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej – Farm Accountancy Data Network (FADN), dotyczące 2009 i 2015 roku. W ramach wyodrębnionych typów przeanalizowano poziom zrównoważenia rolnictwa w zakresie upraw polowych (jako najbardziej związanych z usługami rolniczymi) i ogółem dla produkcji rolniczej. Pozwoliło to na sformułowanie wniosków dotyczących możliwych związków badanych charakterystyk rolnictwa (zwłaszcza różnie mierzonego poziomu korzystania z usług) ze stopniem zrównoważenia produkcji rolniczej.

Przeprowadzona analiza nie pozwala na stwierdzenie jednoznacznego związku pomiędzy przynależnością do którejkolwiek grupy typologicznej a stopniem zrównoważenia. Choć istnieją przesłanki ku temu, aby korzystanie z usług wspomagało dążenie do zrównoważenia,

WAS

to poziom korzystania z usług, mierzony ponoszonym przez gospodarstwa kosztem zakupu usług i usługochłonnością nie ma bezpośrednio związku z poziomem zrównoważenia. Dzieje się tak, ponieważ usługi są jedynie alternatywnym, wobec pracy i kapitału sposobem, prowadzącym do uzyskania efektów produkcyjnych. Dlatego ich rolę i znaczenie należy raczej rozpatrywać w kategorii „narzędzia”, wspomagającego działalność rolniczą. To, czy działalność gospodarstw będzie zgodna z paradygmatem zrównoważenia, czy będzie się mu przeciwstawiać, zależy do uwarunkowań specyficznych dla lokalnych warunków prowadzenia produkcji rolniczej, modelu rolnictwa i wynikających z nich ograniczeń oraz od orientacji kadry zarządzającej gospodarstwami w kwestii zrównoważenia. Nie wyklucza to istnienia związków pomiędzy poziomem korzystania z usług a poziomem zrównoważenia rolnictwa w przypadku poszczególnych kierunków produkcji lub regionów, jednak w zaprezentowanym przykładzie, takich zależności nie zaobserwowano.

Rozważania podjęte w części teoretycznej pracy umożliwiły sformułowanie następujących spostrzeżeń i wniosków:

- 1) Pomimo wielu sporów dotyczących natury usług, autorzy definicji pojęcia „usługi” są zgodni co do tego, że usługę stanowi czynność społecznie użyteczna zaspokajająca bezpośrednio lub pośrednio potrzeby ludzkie, ale nie prowadząca bezpośrednio do wytwarzania przedmiotów materialnych. Współczesna praktyka gospodarcza każe jednak uzupełnić, a nawet poddać w wątpliwość takie ujęcie usług. Usługi nie są bowiem już tylko czynnościami niezwiązanymi z procesem wytwarzania lub co najwyżej pomocniczymi elementami procesów produkcyjnych. Coraz większa specjalizacja związana z postępowaniem technologicznym, technicznym i organizacyjnym powoduje, że usługi stają się integralnym elementem stosowanych w przedsiębiorstwach rozwiązań dotyczących organizacji produkcji.
- 2) Dążenie do zaspokojenia podstawowej potrzeby człowieka, jaką jest jego wyżywienie wymaga obecnie współdziałania przemysłu, usług i rolnictwa. Przemysł z jednej strony dostarcza środków do produkcji rolniczej, a z drugiej zapewnia przetwarzanie produktów rolnych z postaci pierwotnej do formy jakiej oczekują konsumenci. Rolnictwo wykorzystuje produkty przemysłowe oraz korzysta z tworzonej dzięki współpracy z przemysłem infrastruktury, począwszy od odbioru produktów od rolników po współpracę w doskonaleniu jakości materiału genetycznego. Usługi natomiast pojawiają się zarówno w przemyśle, jak i w rolnictwie, zwiększając efektywność, obniżając koszty i poprawiając jakość. Ponadto, poza zaspokojeniem potrzeb żywieniowych rolnictwo, zgodnie

- z założeniami rozwoju zrównoważonego, powinno uwzględniać także potrzeby wyższego rzędu: środowiskowe, żywieniowe, rekreacyjne, alternatywnych źródeł energii, lokalizacyjne (w sensie szeroko rozumianej przestrzeni życiowej), kultywowania tradycji i dziedzictwa kulturowego oraz behawioralne (w sensie realizacji potrzeby szeroko rozumianej wolności). Wobec tak rozumianej roli rolnictwa, przemysłu i usług oraz wzajemnego „przenikania się” ich elementów w teorii agrobiznesu, dyskusyjny staje się tradycyjny, sektorowy podział gospodarki. Możliwość współdziałania trzech sektorów w dążeniu do rozwoju zrównoważonego skłania do zmiany spojrzenia na ich wzajemne relacje i do łącznego, a nie odrębnego rozpatrywania ich funkcji w gospodarce.
- 3) Na podstawie przeprowadzonych rozważań, zaproponowano nowe, zdaniem autorki aktualne, definicje: usług, usługodawcy i usługobiorcy:
- Usługami są wszelkie czynności, w wyniku których innemu podmiotowi dostarczana jest określona użyteczność, nie wynikające z relacji zatrudnienia u usługobiorcy (gdy usługodawcami są ludzie) lub własności/posiadania usługodawcy przez usługobiorcę (gdy usługodawcami są przedsiębiorstwa, instytucje, podmioty sztucznej inteligencji itp.).
 - Usługodawcą jest podmiot, który wykonuje czynność dostarczającą tę użyteczność, a usługobiorcą podmiot, który z tej użyteczności korzysta (z wyłączeniem relacji zatrudnienia i własności opisanych w punkcie pierwszym). Użyteczność może być dostarczana i „absorbowana” w dowolny sposób, świadomie lub nieświadomie, odpłatnie lub nieodpłatnie. O byciu usługodawcą lub usługobiorcą stanowi przede wszystkim stosunek do usługi (jej świadczenie lub absorpcja).
- 4) W ślad za nową definicją i perspektywą postrzegania usług, dokonano próby utworzenia autorskiej klasyfikacji usług na podstawie kryterium ich oddziaływania na dążenie do rozwoju zrównoważonego. Wyodrębniono trzy grupy usług: negatywnie, neutralnie i pozytywnie wpływających na możliwość osiągnięcia zrównoważenia w sensie Pareto (czyli w zakresie trzech równorzędnych łańców: ekonomicznego, społecznego i przyrodniczego). Usługi negatywnie oddziałujące na dążenie do zrównoważenia będą pogarszały jego poziom w zakresie co najmniej jednego z trzech wymiarów, nawet jeżeli w pozostałych dwóch wymiarach będą oddziaływały korzystnie. Usługi obojętne nie mają znaczącego wpływu na którykolwiek z wymiarów zrównoważenia, a usługi oddziałujące pozytywnie wspomagają dążenie do zrównoważenia w co najmniej jednym z wymiarów, jednocześnie nie pogarszając poziomu zrównoważenia w pozostałych dwóch wymiarach. Takie podejście jest dość proste i intuicyjnie zrozumiałe. Kłopoty pojawiają się podczas

próby przyporządkowania konkretnych usług do poszczególnych, wyodrębnionych grup. Relacja usługowa ma charakter indywidualny (nawet w przypadku podmiotów zbiorowych), a usługi są silnie zróżnicowane wewnętrznie. Dlatego te same grupy usług (np. osobiste, finansowe, produkcyjne), a nawet te same, poszczególne usługi będą w różny sposób oddziaływały na zrównoważenie w zależności od okoliczności: miejsca, czasu, charakterystyki usługodawcy i usługobiorcy (w tym nieprzewidywalnych zachowań ludzkich), poziomu rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego, poziomu wiedzy i oświaty, otoczenia i regulacji instytucjonalnych, sytuacji politycznej i wielu innych mierzalnych oraz niemierzalnych czynników.

- 5) Przeanalizowano możliwe przyczyny kształtujące zapotrzebowanie na usługi produkcyjne w rolnictwie. Wskazano, że wynika ono z: niemożności wykonania przez rolnika niektórych czynności będących elementem procesów technologicznych wyłącznie w oparciu o środki własne, możliwości obniżenia kosztów produkcji lub wzrostu jej efektów ekonomicznych oraz możliwości wykorzystania poza gospodarstwem siły roboczej uwolnionej dzięki skorzystaniu z usług. Ważnym czynnikiem jest także konieczność spełnienia wymagań technologicznych, jakościowych i środowiskowych wynikających z uczestnictwa we wspólnym europejskim rynku oraz związanych z tym regulacji. Czynnikiem kształtującym popyt na usługi produkcyjne mogą być również transfery środków finansowych do gospodarstw głównie w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, które ułatwiają wprowadzanie zmian w technologii i organizacji produkcji a także wspomagają rozwój potencjału usługodawców. W tym przypadku jednak może też zachodzić zjawisko odwrotne wobec serwicyzacji, polegające na dążeniu gospodarstw do samowystarczalności w zakresie technicznej obsługi procesów produkcji przez rozbudowę własnego potencjału maszynowego z wykorzystaniem środków transferowych.
- 6) Procesy dostosowawcze związane z akcesją państw postsocjalistycznych do Unii Europejskiej (a więc dążenie nie tylko do większej efektywności, ale również do zrównoważania procesów produkcyjnych) mogą stymulować rozwój usług. Oczywiście, nie zawsze oznacza to wprost ukierunkowanie ich na zrównoważony rozwój lub tzw. europejski model rolnictwa (odstępstwa, np. nieracjonalne środowiskowo zwiększanie nawożenia mineralnego lub użycia pestycydów i herbicydów wpisują się w szerszą dyskusję dotyczącą założeń i realizacji Wspólnej Polityki Rolnej). Dla zapotrzebowania na usługi, ale również dla możliwości ich zaspokojenia ważne są także środki finansowe pochodzące z WPR. Z jednej strony ułatwiają one optymalizację procesu produkcji

rolniczej, a z drugiej, wspomagają rozbudowę potencjału technicznego i kapitału ludzkiego po stronie usługodawców.

- 7) Wśród trzech grup usług produkcyjnych dla rolnictwa (rolniczych, weterynaryjnych i pośrednictwa finansowego) każda pełni inną rolę i jest odpowiedzią na inne zapotrzebowanie rolnictwa zrównoważonego. Usługi rolnicze ułatwiają spełnienie wymagań jakościowych i środowiskowych, a przez wykorzystanie wiedzy i potencjału usługodawców mogą podnosić efektywność produkcji, chronić rzadkie zasoby naturalne i ograniczać jej negatywny wpływ na środowisko. Usługi weterynaryjne umożliwiają zachowanie dobrostanu zwierząt i pomagają zapewnić bezpieczeństwo produkowanej żywności. Usługi pośrednictwa finansowego stanowią pomoc w finansowaniu przejścia do zrównoważonego gospodarowania w rolnictwie.

Na podstawie analiz zawartych w części empirycznej sformułowano następujące wnioski ogólne:

- 1) Uzyskane wyniki pozwoliły pozytywnie zweryfikować **hipotezę I**: *Znaczenie usług mierzone udziałem zatrudnionych w sektorze usług w liczbie zatrudnionych ogółem w gospodarce narodowej oraz udziałem usług w strukturze tworzenia wartości dodanej brutto było większe w państwach UE-15 lepiej rozwiniętych gospodarczo i charakteryzujących się wyższą WDB per capita niż EU-10. Udział usług w tworzeniu wartości dodanej jest związany ze stadium rozwoju gospodarczego w jakim znajdują się poszczególne państwa i zamożnością (bogactwem) mieszkańców. Państwa, które wstąpiły w struktury Unii Europejskiej po 2004 roku cechował niski udział usług w strukturze zatrudnienia oraz w strukturze wartości dodanej brutto. We wszystkich państwach zauważyć jednak można postępującą serwicyzację gospodarki, czyli zwiększanie się roli usług zarówno w strukturze zatrudnienia, jak i w tworzeniu wartości dodanej brutto. Jednak jednocześnie poziom korzystania z usług i tempo jego wzrostu różni się pomiędzy poszczególnymi państwami, pomimo często zbliżonych wartości wskaźników charakteryzujących ich gospodarki i podobnych wartości PKB per capita. Nie przeczy to ogólnemu związkowi opisanemu powyżej, lecz wskazuje na konieczność uwzględnienia również innych, głównie instytucjonalnych, przyrodniczych i kulturowych zależności, które w krótkim i średnim okresie mogą powodować te różnice.*
- 2) Przeprowadzone badania pozwalają także na pozytywne zweryfikowanie **hipotezy II**: *Poziom korzystania z usług produkcyjnych ogółem w rolnictwie państw Unii Europejskiej w badanym okresie uwarunkowany był głównie przez stopień rozwoju rolnictwa i był wyższy w krajach UE-15 niż w UE-10, jednak sytuacja wewnątrz agregatów UE-15 i UE-*

10 była pod tym względem zróżnicowana. Poziom korzystania ze wszystkich trzech rodzajów usług produkcyjnych w rolnictwie poddanych badaniu był wyższy w agregacie UE-15 niż w UE-10. Jednak sytuacja była pod tym względem zróżnicowana wewnątrz agregatów UE-15 i UE-10, a w przypadku UE-15 zdarzały się państwa charakteryzujące się niższym poziomem korzystania z usług niż niektóre państwa UE-10. Potwierdza to związek poziomu korzystania z usług z rozwojem rolnictwa, jednak wskazuje także na konieczność uwzględnienia specyfiki tego sektora w poszczególnych krajach. Do najważniejszych czynników kształtujących poziom korzystania z usług, poza ogólnym poziomem rozwoju rolnictwa można zaliczyć: dominujący kierunek produkcji, uwarunkowania przyrodnicze, nakłady pracy, oddziaływanie transferów finansowych i uregulowań WPR oraz zróżnicowane modele gospodarowania. Możliwe oddziaływanie tych czynników nie zaprzecza postawionej hipotezie, jednak w pewnym stopniu różnicuje sytuację wewnątrz agregatów.

- 3) W zakresie dotyczącym usług rolniczych (związanych z produkcją roślinną) nie znalazła potwierdzenia **hipoteza III: Rolnictwo w państwach UE-10 „nadrabiając dystans” dzielący je pod względem rozwoju w porównaniu z UE-15 i dążąc do spełnienia wymogów jakościowych i formalnych obowiązujących w Unii Europejskiej zwiększało poziom korzystania z usług produkcyjnych relatywnie szybciej niż w UE-15. Wartość usług rolniczych wzrastała szybciej w państwach UE-15. W przypadku tych usług, dostosowanie w państwach UE-10 odbywało się raczej przez modernizację i rozbudowę parku maszynowego, a więc w kierunku samowystarczalności gospodarstw rolnych w zakresie technicznej obsługi procesów produkcji roślinnej.**

Hipotezę III zweryfikowano pozytywnie w zakresie dotyczącym usług weterynaryjnych i finansowych. Tempo wzrostu poziomu korzystania było w tym przypadku w badanych latach relatywnie wyższe (w stosunku do stanu wyjściowego) w państwach UE-10 w porównaniu z UE-15. W przypadku usług weterynaryjnych nie ma możliwości zastąpienia korzystania z usług własną pracą lub własnymi maszynami. Korzystanie z wyspecjalizowanych usług weterynaryjnych jest więc koniecznością, jeżeli gospodarstwa dążą do spełniania wymogów jakościowych i prawnych w zakresie produkcji zwierzęcej, natomiast korzystanie z usług finansowych jest często niezbędne, aby inwestować i/lub korzystać ze środków transferowych dostępnych w ramach WPR i innych programów Unii Europejskiej.

Przeprowadzone rozważania teoretyczne i analizy empiryczne potwierdziły raz jeszcze, że pojęcie usług nie jest jednoznaczne i nieustannie ewoluuje, a znaczenie usług w procesach

gospodarczych zwiększa się wraz z poziomem nowoczesności i bogactwa poszczególnych państw. Podjęta próba poszukiwania aktualnej definicji usług oraz analiza ich możliwego oddziaływania na dążenie do równoważenia rolnictwa wskazuje nowe punkty odniesienia w dyskusji na temat kształtowania polityki rolnej i może być przyczynkiem dla przyszłych badań, dotyczących zwłaszcza rolnictwa i obszarów wiejskich.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

5.1. Problematyka badawcza

Podjęmowane przeze mnie problemy badawcze można przyporządkować do następujących obszarów tematycznych:

- 1) Ekonomia rolna – potencjał produkcyjny i efektywność wytwarzania w rolnictwie polskim i Unii Europejskiej**
- 2) Międzynarodowy handel produktami rolno-żywnościowymi i usługami oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne (jako czynnik wpływający na zmiany potencjału gospodarczego)**
- 3) Natura usług i znaczenie usług w rolnictwie (usługi jako element wspomagający rozwój gospodarczy i poprawiający efektywność oraz jakość produkcji rolniczej)**

Poniżej krótko omówiłam najważniejsze opracowania naukowe w ramach wymienionych trzech obszarów badawczych. Dziesięć artykułów załączyłam do wniosku i zaznaczyłam w autoreferacie przez pogrubienie.

Ekonomia rolna – potencjał produkcyjny i efektywność wytwarzania w rolnictwie polskim i Unii Europejskiej

Pierwszy z wymienionych obszarów badawczych mieści się w nurcie ekonomii porównawczej, a dotyczy między innymi podobieństw i różnicowania polskiego rolnictwa i rolnictwa Niemiec oraz innych krajów UE-15, w zakresie: roli sektora rolno-żywnościowego w gospodarce narodowej (*Rola sektora rolno-żywnościowego w Niemczech i w Polsce* (II.B.2.1/1⁴)), przemian strukturalnych i produkcyjnych (*Przemiany strukturalne i produkcyjne w rolnictwie Niemiec i Polski (analiza porównawcza)* (II.B.2.1/2)), wolumenu czynników produkcji i ich nakładów oraz efektywności wytwarzania w rolnictwie (*Wolumen, struktura*

⁴ Pełny opis bibliograficzny opracowań, do których są odwołania w autoreferacie znajduje się w załączniku 4, natomiast w nawiasach ujęto numer punktu w tym załączniku oraz numer pozycji.

i efektywność produkcji rolnej w Polsce i w Niemczech w aspekcie integracji z Unią Europejską (II.B.2.1/3), *Analiza efektywności wykorzystania czynników produkcji i ich nakładów w rolnictwie polskim i unijnym* (II.B.2.1/7) (współautor W. Poczta)). W badaniach tych przedstawiałam kwestie mające wpływ na rozwój sektora rolno-żywnościowego m.in. wydajność pracy, techniczne uzbrojenie pracy i produktywność środków trwałych, a także dochody konsumentów oraz wielkość handlu zagranicznego w Polsce i w Niemczech. Wynikało z nich, że rozwój sektora rolno-żywnościowego zachodził w różnych okresach i z różnym nasileniem, co związane było z odmiennymi uwarunkowaniami gospodarczymi w obu państwach, a dalszy jego rozwój w warunkach polskich mógł zależeć od zwiększenia wydajności pracy poprzez zmniejszenie zatrudnienia, racjonalne wykorzystanie kapitału oraz zwiększenia udziału w wymianie międzynarodowej. Badania dotyczące potencjału produkcyjnego i efektywności wytwarzania w rolnictwie polskim i Unii Europejskiej prowadzone przeze mnie w latach 2000-2003 wykazały, że rolnictwo polskie dysponowało znacznym potencjałem produkcyjnym, szczególnie w zakresie zasobów pracy i ziemi, ale także w zasobach kapitału. Wysoki poziom tradycyjnych zasobów rolniczych, czyli pracy i ziemi miał istotne reperkusje wpływające na strukturę agrarną, techniki wytwórcze, stopień wykorzystania zasobów, na produktywność tych zasobów, strukturę produkcji, jakość produktów rolnych a przez to pośrednio na poziom dochodów rolniczych, powiązania rolnictwa z rynkiem rolnym, udział w międzynarodowym podziale pracy oraz możliwości i tempo przemian agrarnych. W szczególności duże zasoby pracy były podstawową przyczyną wadliwości strukturalnej polskiego rolnictwa i oddziaływały na relację kapitał : ziemia, co miało istotne znaczenie z punktu widzenia wzrostu wydajności ziemi oraz poprawy efektywności stosowania nakładów kapitałowych. Uzyskiwany wolumen produkcji i dochodów w rolnictwie polskim ustępował posiadanemu potencjałowi, co skutkowało niską produktywnością rolnictwa polskiego na tle rolnictwa UE-15. Badałam także regionalne zróżnicowanie rolnictwa (*Stopień zróżnicowania regionalnego rolnictwa w Polsce i w Niemczech* (II.B.2.1/5), *Regionalne zróżnicowanie rolnictwa w krajach Unii Europejskiej* (II.B.2.1/6) (współautor W. Poczta)). Badania te realizowane były w ramach projektu badawczego KBN 5 P06J01118 pt. *Zróżnicowanie regionalne i prognozy przemian gospodarki żywnościowej w Polsce w aspekcie integracji z Unią Europejską*, w którym w latach 2001-2002 pełniłam funkcję wykonawcy. Podsumowaniem projektu była konferencja naukowa pt. *Zróżnicowanie regionalne i prognozy zmian gospodarki żywnościowej w Polsce w aspekcie integracji z Unią Europejską*, w której uczestniczyłam jako członek komitetu organizacyjnego (załącznik 4, punkt III.C1). Z przeprowadzonych analiz wynikało, że Unia Europejska

charakteryzuje się bardzo dużym zróżnicowaniem międzyregionalnym rolnictwa, zarówno we wszystkich regionach, jak i w regionach poszczególnych państw, a istotne różnice występowały pomiędzy bardziej rozwiniętymi regionami państw części północno-zachodniej Unii Europejskiej i słabszymi – części południowej, w których rolnictwo posiadało znaczący udział w gospodarce narodowej. Dysproporcje te były szczególnie wyraźne w przypadku wskaźników społeczno-ekonomicznych, jak również w zakresie efektywności rolnictwa i w strukturze produkcji rolnej. Wyżej omówione zagadnienia stanowiły część moich badań przedstawionych w rozprawie doktorskiej pt. *Potencjał produkcyjny i efektywność gospodarowania w rolnictwie polskim w aspekcie integracji z Unią Europejską*.

Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, kontynuowałam wcześniejsze badania, jednak kwestie związane z rolnictwem polskim analizowałam już nie tylko na tle państw UE-15, ale także na tle krajów, których akcesja nastąpiła w 2004 roku. Efektem tych rozważań były kolejne publikacje dotyczące efektywności wykorzystania czynników produkcji (np. *Efektywność wykorzystania zasobów pracy i ziemi w rolnictwie Unii Europejskiej* (II.B.2.2/4), *Efektywność wykorzystania czynników produkcji i ich nakładów w rolnictwie polskim i niemieckim w latach 2004-2012* (II.B.2.2/21), *Efektywność wykorzystania czynników produkcji w rolnictwie polskim na tle Unii Europejskiej* (II.B.2.2/24)), a także zróżnicowania rolnictwa w Polsce i krajach Unii Europejskiej (np. *Regionaldifferenzierung der Landwirtschaftseffektivität in der Europäischen Union* (II.B.2.2/1) (współautor W. Poczta), *Sozialökonomische Regionaldifferenzierung der Landwirtschaft in der Europäischen Union* (II.B.2.2/2) (współautor W. Poczta), *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa w Polsce i w Niemczech* (II.B.2.2/5), *Zróżnicowanie regionalne cen ziemi rolniczej w Polsce i w Niemczech* (II.B.2.2/25)). Wyniki tych badań wskazują, że w okresie po akcesji Polski do UE, efektywność podstawowych czynników produkcji w rolnictwie polskim nadal była niższa niż średnio w rolnictwie krajów rozszerzonej UE. Mniejszy dystans dzielił Polskę od pozostałych krajów UE pod względem efektywności kosztów czynników produkcji (rzeczywistych kapitału i wycenionych nakładów pracy oraz ziemi). Stosunkowo niski poziom efektywności wykorzystania czynników produkcji wynikał przede wszystkim z nadmiernych zasobów pracy zaangażowanych w produkcję rolniczą oraz dominacji tradycyjnego modelu ekstensywnego gospodarowania. Niekorzystny wpływ związania przez rolnictwo relatywnie dużych zasobów pracy częściowo rekompensowała jednak niewygórowana cena (koszt użycia) ziemi. Podobne tendencje w zakresie efektywności czynników produkcji można obserwować także w pozostałych krajach UE z regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Dla zwiększenia efektywności wykorzystania czynników produkcji w tej grupie państw niezbędne jest

115

ograniczenie zasobów pracy w rolnictwie, przy zmniejszeniu skali rozdrobnienia gruntów. Procesy te są trudne do przeprowadzenia i uwarunkowane nie tylko zjawiskami dotyczącymi samego rolnictwa, ale również kondycją i zmianami strukturalnymi zachodzącymi w całej gospodarce narodowej.

Z przeprowadzonych przeze mnie badań zróżnicowania regionalnego Unii Europejskiej wynika, że poszerzenie jej o nowe kraje członkowskie w 2004 roku spowodowało wzrost rozpiętości w poziomach rozwoju, zarówno pomiędzy państwami, jak i regionami. Przy bardzo dużej zbiorowości, a za taką należy uważać UE, zawsze będą istnieć regiony o bardzo wysokim stopniu rozwoju gospodarczego i te, które są opóźnione w stosunku do pozostałych. Jest to spowodowane również faktem, że niektóre państwa, przyjmowane w struktury UE charakteryzowały się słabszym poziomem rozwoju gospodarczego oraz znacznym dystansem ekonomicznym w stosunku do państw członkowskich. Problemem tych państw było, a w niektórych jest nadal, również silne wewnętrzne zróżnicowanie regionalne. Prowadzona przez Unię Europejską polityka regionalna ma na celu przede wszystkim starać się usuwać dysproporcje pomiędzy regionami i stwarzać warunki do osiągnięcia zrównoważonego wzrostu we wszystkich jej obszarach.

Międzynarodowy handel produktami rolno-żywnościowymi i usługami oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne (jako czynnik wpływający na zmiany potencjału gospodarczego)

Drugi obszar badawczy dotyczy problematyki konkurencyjności międzynarodowej sektora rolno-spożywczego i usług oraz bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Zainteresowanie tymi zagadnieniami jest m.in. efektem mojej współpracy z zespołami badawczymi nie tylko z macierzystej jednostki (Wydział Ekonomiczno-Społeczny Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu), ale także z badaczami z innych uczelni w Polsce i zagranicą. W ramach prowadzonych badań w zakresie konkurencyjności międzynarodowej handlu produktami rolno-żywnościowymi opublikowałam we współautorstwie trzy artykuły naukowe. Pierwszy z nich *Konkurencyjność polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi w aspekcie integracji z Unią Europejską (II.B.2.1/4)* (współautor A. Baer) powstał jeszcze przed obroną pracy doktorskiej. Dokonano w nim próby oceny konkurencyjności polskiego handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi na tle poszczególnych krajów Unii Europejskiej. Z przeprowadzonej analizy wynikało, że istotnym problemem w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską jest poprawa konkurencyjności w zakresie gospodarki żywnościowej. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywały procesy wzrostu efektywności i restrukturyzacji w sektorze rolnym, dynamizowane przez handel międzynarodowy. Kolejne

artykuły napisane zostały po obronie pracy doktorskiej. W artykule pt.: *Changes in foreign trade in agri-food products between the EU and China (ILB. 2.2/27)* (współautor K. Pawlak, Y. Xie) podjęto próbę zidentyfikowania zmian, jakie dokonały się w bilateralnym handlu produktami rolno-żywnościowymi UE i Chin oraz oszacowania – w układzie bilateralnym – pozycji konkurencyjnej *ex post* podstawowych grup produktów rolno-spożywczych. Z przeprowadzonych badań wynika, że bilateralna wymiana handlowa produktami rolno-żywnościowymi UE i Chin w latach 2008-2015 uległa zwiększeniu, a UE przekształciła się z importera w eksportera netto. Jednak mimo zintensyfikowania wzajemnych powiązań handlowych, znaczenie Chin w unijnym eksporcie produktów rolno-spożywczych pozostało stosunkowo niewielkie. Struktura bilateralnego handlu artykułami rolno-żywnościowymi UE i Chin kształtuje się zgodnie z rozkładem przewag komparatywnych uzyskiwanych przez eksporterów na rynkach docelowych oraz w myśl założeń teorii podobieństwa preferencji, zróżnicowania produktów Armingtona i obfitości zasobów Heckschera-Ohlina-Samuelsona. Można uznać, że chiński sektor rolno-żywnościowy nadal pozostaje w stadium gospodarki opartej o podstawowe czynniki produkcji (factor-driven economy), podczas gdy rolnictwo i przemysł spożywczy państw UE osiągnęły stadium gospodarki opartej o innowacje (innovation-driven economy). W kolejnym artykule *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego nowych krajów członkowskich UE w handlu wewnątrzspółnotowym (ILB. 2.2/11)* (współautor K. Pawlak, W. Kołodziejczak) określono pozycję konkurencyjną *ex post* sektora rolno-spożywczego nowych krajów członkowskich UE (UE-12)⁵ w handlu wewnątrzspółnotowym i jej zmiany w latach 2004-2008. Badania wykazały, że spośród nowych państw członkowskich UE pozycja konkurencyjna polskiego i węgierskiego sektora rolno-spożywczego w latach 2004-2008 była w handlu wewnątrzspółnotowym najsilniejsza i to te dwa kraje stanowiły dla siebie nawzajem, jak i dla pozostałych państw z regionu Europy Środkowo-Wschodniej, największe wyzwanie konkurencyjne. Wyższym poziomem przewag konkurencyjnych na JRE charakteryzowały się produkty wyżej przetworzone, co wynika z niższych kosztów pracy i marż przetwórczych w przemyśle spożywczym nowych krajów członkowskich UE, oraz pracochłonne. Wyższy potencjał techniczny gospodarstw rolnych państw UE-15 daje im pewną przewagę komparatywną w tych kierunkach produkcji, które są kapitałochłonne i zależne od postępu technologicznego. Rolnictwo krajów Europy Środkowo-Wschodniej, z uwagi na zazwyczaj duże zasoby taniej siły roboczej, ma natomiast przewagę

⁵ Ze względu na odmienną specyfikę sektora rolnego w analizie pominięto Maltę i Cypr.

w pracochłonnych kierunkach produkcji, co jest zgodne z zasadą teorii obfitości zasobów Heckschera-Ohlina-Samuelsona.

Analizy dotyczące konkurencyjności międzynarodowej sektora rolno-spożywczego oraz moja praca dydaktyczna (prowadzenie zajęć dydaktycznych z przedmiotów: *Międzynarodowy handel usługami* i *Międzynarodowy rynek usług*) skłoniły mnie do rozszerzenia zainteresowań o zagadnienia dotyczące międzynarodowego handlu usługami. Efektem moich badań w tym zakresie były cztery artykuły, w tym jeden samodzielny i trzy we współautorstwie (*Handel usługami w krajach Unii Europejskiej – analiza typologiczna* (II.B. 2.2/15), ***Rozwój i znaczenie międzynarodowego handlu usługami*** (II.B. 2.2/8) (współautor W. Kołodziejczak, K. Pawlak), *Struktura geograficzna i rodzajowa międzynarodowego handlu usługami* (II.B. 2.2/14) (współautor K. Pawlak, W. Kołodziejczak), *Konkurencyjność krajów Unii Europejskiej w międzynarodowym handlu usługami* (II.B. 2.2/17) (współautor K. Pawlak)). W pracach tych wykazano, że w latach 1980-2007 dominującą pozycję w światowym handlu usługami zajmowały kraje wysoko rozwinięte, choć ich udział w obrotach globalnych w badanym okresie uległ niewielkiemu zmniejszeniu, zwiększał się natomiast udział państw rozwijających się. Znaczenie dwóch najważniejszych branż usługowych (transportowej i turystycznej) zmniejszyło się na rzecz pozostałych usług. Jednocześnie usługi turystyczne miały istotne znaczenie dla gospodarek wielu krajów rozwijających się, w których, ze względu na brak przewag komparatywnych w innych sektorach, turystyka jest niejednokrotnie dominującym źródłem dochodów. W badanych latach grupa krajów rozwiniętych generowała dodatnie saldo bilansu handlowego usługami, natomiast państwa rozwijające się i znajdujące się w okresie transformacji wykazywały deficyt w tym zakresie. Można to wytłumaczyć różnym stopniem rozwoju sektora usług w gospodarkach krajów rozwiniętych, a więc uprzemysłowionych, w wielu przypadkach wchodzących w stadium gospodarki opartej na wiedzy oraz w państwach rozwijających się i znajdujących w okresie transformacji, charakteryzujących się niższym poziomem uprzemysłowienia i serwicyzacji gospodarki. Ponadto, procesy liberalizacji handlu usługami i globalizacji gospodarki światowej w bardziej uprzywilejowanej pozycji stawiały kraje rozwinięte, występujące zarówno w roli eksporterów, jak i importerów usług, podczas gdy kraje niżej rozwinięte w większym stopniu pełniły rolę importerów – biorców usług. Udział krajów rozwiniętych w światowym eksporcie usług zmniejszał się wraz ze zwiększaniem się wolumenu eksportu. W przypadku państw rozwijających się i będących w okresie transformacji, wzrostowi wolumenu eksportu usług towarzyszyło zwiększanie się ich udziału w eksporcie globalnym. Prawdopodobnie wynika to z wyrównywania się poziomu rozwoju gospodarczego pomiędzy krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się spowodowanego szybszym

tempem wzrostu gospodarczego tych drugich. Równocześnie nie odnotowano wyraźnej tendencji zmian udziałów poszczególnych grup krajów w całkowitym światowym imporcie usług.

Próba oceny konkurencyjności handlu usługami na podstawie względnych wskaźników przewag komparatywnych wykazała, że w wyodrębnionych grupach państw występowała specjalizacja w zakresie określonych rodzajów usług, co z kolei wpływało na uzyskiwaną przez nie przewagę konkurencyjną. W krajach UE położonych w basenie Morza Śródziemnego, dysponujących ku temu warunkami przyrodniczymi oraz tradycjami historyczno-kulturowymi, występowała przede wszystkim wyraźna specjalizacja eksportowa i przewaga komparatywna w zakresie usług turystycznych. Państwa skandynawskie oraz Cypr, Irlandia i Malta osiągnęły silną pozycję konkurencyjną w rozwoju usług informatycznych i informacyjnych. Wysokorozwinięte kraje Europy Zachodniej wyspecjalizowały się w usługach transportowych oraz łącznościowych. Kraje z Europy Środkowo-Wschodniej, charakteryzujące się niższym poziomem rozwoju gospodarczego niż kraje Europy Zachodniej i znajdujące się w stadium gospodarki industrialnej lub wczesnej fazie serwicyzacji nie pełniły jeszcze istotnej roli w międzynarodowym handlu usługami (ta sytuacja jednak uległa zmianie w kolejnych latach, głównie w związku z ich akcesją do Unii Europejskiej).

W 2013 roku zostałam zaproszona do udziału w pracach zespołów przygotowujących ekspertyzy i opracowania na zamówienie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w ramach projektu: *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w wybranych województwach Polski – analiza porównawcza* i prowadzonym z udziałem: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu oraz Urzędów Marszałkowskich Województw: Kujawsko-Pomorskiego, Łódzkiego i Warmińsko-Mazurskiego pod patronatem honorowym Ministra Gospodarki. Efektem projektu była wspólna publikacja raportu z badań pt. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w województwie wielkopolskim (II.M.1)* (współautor K. Pawlak, A. Standar, W. Kołodziejczak) oraz monografii pt. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w wybranych województwach Polski – analiza porównawcza* (red. W. Karaszewski) (II.B. 2.2/29).

Celem badania było rozpoznanie:

- aktualnego stanu zaangażowania kapitału zagranicznego w województwie wielkopolskim, jego struktury i znaczenia dla gospodarki województwa;
- czynników przyczyniających się do wyboru województwa wielkopolskiego jako miejsca lokalizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych;

- zaangażowania władz samorządowych w pozyskiwanie kapitału zagranicznego;
- ocen wsparcia inwestorów zagranicznych przed podjęciem inwestycji i po uruchomieniu działalności gospodarczej na terenie województwa;
- ocen atrakcyjności inwestycyjnej województwa wielkopolskiego.

Zakresem podmiotowym zostały objęte jednostki samorządu terytorialnego województwa wielkopolskiego (gminy) oraz przedsiębiorstwa z udziałem kapitału zagranicznego mające siedzibę na terenie województwa. Dla realizacji celów badawczych wykorzystano wtórne i pierwotne źródła danych. Dane wtórne pochodziły z opracowań Głównego Urzędu Statystycznego oraz Urzędu Statystycznego w Poznaniu. Dane pierwotne zostały zgromadzone w rezultacie badań ankietowych przeprowadzonych z udziałem jednostek samorządu terytorialnego i przedsiębiorstw. Na podstawie przeprowadzonych badań, stwierdzono że w 2013 roku województwo wielkopolskie zajęło czwarte miejsce w Polsce pod względem liczby przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego i trzecie pod względem wartości posiadanego przez nie podstawowego kapitału zagranicznego. Przedsiębiorstwa z udziałem kapitału zagranicznego zlokalizowane na terenie Wielkopolski stanowiły 8,8% wszystkich w kraju i koncentrowały 8,3% całości podstawowego kapitału zagranicznego tych podmiotów. W porównaniu z 1999 rokiem liczba przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego w Wielkopolsce wzrosła o 83,0%, a wartość podstawowego kapitału zagranicznego skupionego w tych podmiotach zwiększyła się ponad 3,5-krotnie. Największy wzrost liczby przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego w województwie wielkopolskim odnotowano w 2008 roku. W kolejnych latach, głównie na skutek ujawnienia się kryzysu ekonomicznego, który w sposób szczególny dotknął państwa o wysokim stopniu otwartości gospodarek, intensywnie uczestniczące w handlu międzynarodowym i międzynarodowych przepływach kapitału, dynamika wzrostu liczby podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego osłabła. W całym analizowanym okresie (1999-2013) wartość podstawowego kapitału zagranicznego ulokowanego w województwie wielkopolskim zwiększała się średniorocznie o blisko 10,0%, przy czym dynamika wzrostu jego wartości była najwyższa w latach 2000-2002, a w okresie od 2003 do 2013 roku malała, podlegając jednak pewnym wahaniom. Wiele dużych inwestycji, które wzmocniły pozycję gospodarczą regionu zrealizowano w Wielkopolsce już w początkowej fazie procesu transformacji gospodarczej. Średnio na jedno przedsiębiorstwo z udziałem kapitału zagranicznego w Wielkopolsce przypadało 6,8 mln zł podstawowego kapitału zagranicznego. Jednostki samorządu terytorialnego najczęściej oceniały atrakcyjność inwestycyjną województwa wielkopolskiego jako średnią, a przedsiębiorstwa z udziałem kapitału zagranicznego jako wysoką. Wyniki przeprowadzonego

badania świadczą pozytywnie o możliwościach przyciągnięcia zagranicznych inwestorów do regionu, przy czym tak korzystna opinia przedsiębiorstw o warunkach do inwestowania w województwie wielkopolskim może wynikać z faktu, że większość respondentów prowadzi działalność gospodarczą w zachodniej części Wielkopolski, oferującej dobrze rozwiniętą infrastrukturę transportową, dostęp do węzłów autostradowych, siłę roboczą o wysokich kwalifikacjach, sprawną obsługę w sferze otoczenia biznesu, a często także zachęty inwestycyjne w tworzonych specjalnych strefach ekonomicznych i parkach technologicznych.

Zarówno przedsiębiorcy, jak i przedstawiciele samorządów gminnych wśród czynników zachęcających do dokonania inwestycji na terenie województwa wielkopolskiego wymieniali najczęściej: położenie geograficzne, sprzyjające otoczenie biznesu, kwalifikacje siły roboczej oraz stan infrastruktury transportowej. Poza jakością siły roboczej, którą obie grupy respondentów oceniły niemal jednakowo, większe znaczenie wymienionym czynnikom przypisywali jednak urzędnicy gminni. Ponadto, w opinii samorządów ważnymi czynnikami stymulującymi inwestycje zagraniczne były: możliwość współpracy z lokalnymi przedsiębiorstwami, nastawienie lokalnej społeczności do inwestora i inwestycji oraz dostęp do ośrodków naukowo-badawczych. Przedsiębiorcy eksponowali z kolei w większym stopniu znaczenie typowych czynników zasobowo-kosztowych, takich jak kwalifikacje siły roboczej i stan infrastruktury transportowej. Wśród czynników zniechęcających do dokonania inwestycji na terenie województwa wielkopolskiego zarówno przedsiębiorcy zagraniczni, jak i przedstawiciele samorządów najczęściej wskazywali ceny nieruchomości, ceny najmu/dzierżawy, lokalne zachęty podatkowe oraz stopę bezrobocia, a więc czynniki w dużej mierze niezależne od gminy. W opinii inwestorów inne istotne czynniki ograniczające napływ kapitału do województwa wielkopolskiego wynikały z niedostatecznego wywiązywania się samorządów ze swoich zadań i powinności. Były nimi: jakość i sprawność obsługi w urzędach, stan praworządności oraz aktywność samorządu na rzecz pomocy inwestorom. Przedstawiciele JST, nie dostrzegając tego problemu lub nie będąc świadomymi opinii inwestorów, większą wagę niż własnym działaniom przypisywali dostępowi do zasobów naturalnych oraz kwalifikacjom siły roboczej. W opinii inwestorów zagranicznych najistotniejszym czynnikiem, determinującym wybór województwa wielkopolskiego jako miejsca lokalizacji ich inwestycji, było dogodne położenie geograficzne wynikające z tranzytowego położenia województwa, zarówno w skali kraju, jak i Europy, a w dalszej kolejności kwalifikacje siły roboczej, otoczenie biznesu, stan infrastruktury transportowej oraz chłonność rynku. Wśród mniej ważnych czynników determinujących podjęcie inwestycji w województwie wielkopolskim badani

przedsiębiorcy wymieniali m.in.: stan praworządności, jakość i sprawność obsługi w urzędach, ceny nieruchomości i dostęp do zasobów naturalnych.

Projekt badawczy był także okazją do nawiązania współpracy z praktyką gospodarczą: przedsiębiorstwami z kapitałem zagranicznym, urzędami marszałkowskimi zaangażowanych w projekt województw i badanymi gminami. Jako członek komitetu naukowego uczestniczyłam w organizacji konferencji podsumowującej projekt na poziomie województwa, pt. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w województwie wielkopolskim* (załącznik 4, punkt III.C2). Celem konferencji była ocena możliwości i uwarunkowań efektywnej oraz społecznie odpowiedzialnej współpracy między podmiotami zainteresowanymi inwestycjami na terenie Wielkopolski, a także wymiana poglądów oraz doświadczeń pomiędzy przedstawicielami świata nauki i praktykami. W konferencji wzięli udział naukowcy (z Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie), samorządowcy oraz przedstawiciele przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym i organizacji wspomagających inwestycje.

Natura usług i znaczenie usług w rolnictwie (usługi jako element wspomagający rozwój gospodarczy i poprawiający efektywność oraz jakość produkcji rolniczej)

Trzeci obszar badawczy obejmuje kwestie związane z miejscem i rolą usług w rolnictwie, agrobiznesie oraz gospodarce ogółem. Zainteresowanie tymi zagadnieniami wynika z tego, że prowadzone przeze mnie analizy i studia literaturowe dotyczące czynników produkcji i konkurencyjności rolnictwa oraz zróżnicowania regionalnego wskazywały, iż dotychczasowe podejście oparte wyłącznie na klasycznym podziale czynników produkcji na ziemię, pracę i kapitał jest niewystarczające, zwłaszcza w kontekście procesów modernizacyjnych i dostosowawczych polskiego rolnictwa po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Podejmowane przeze mnie wątki badawcze wzajemnie się uzupełniają. Usługi są bowiem zarówno formą substytucyjną, jak również komplementarną wobec wykorzystania własnych środków produkcji. Mogą zastępować zaangażowanie pracy i kapitału trwałego oraz poprawiać efektywność oraz jakość działalności rolniczej. Poziom i struktura korzystania z usług stanowi także pewien wyznacznik poziomu rozwoju gospodarki ogółem i rozwoju oraz nowoczesności sektora rolnego. Zróżnicowanie poziomu i tempa rozwoju oraz wewnętrznej struktury tego sektora w poszczególnych państwach może decydować o sile ich gospodarek, podatności na kryzysy i zamożności mieszkańców. Usługi stały się również niezbędnym elementem struktury gospodarki spełniającej postulat koncepcji rozwoju zrównoważonego. W zakresie tego

obszaru badawczego znajduje się monografia pt. *Zmieniająca się natura usług. Przykład usług produkcyjnych w rolnictwie krajów Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2019, ISBN 978-83-7160-924-4, ss. 200 (załącznik 4 punkt LA), którą wskazałam jako moje główne osiągnięcie naukowe, a także powiązane z nią tematycznie ważniejsze artykuły opublikowane w recenzowanych materiałach konferencyjnych (*Assessment of the use of services in agriculture of the EU countries based on input-output tables* (II.B. 2.2/31), baza Web of Science), w czasopiśmie naukowych (np. *Znaczenie usług w rolnictwie polskim i niemieckim* (II.B. 2.2/10), *Zmiany w poziomie i strukturze korzystania z usług w rolnictwie Polski i Niemiec w latach 1998-2012* (II.B. 2.2/19) (współautor W. Poczta), *Typologia krajów Unii Europejskiej ze względu na znaczenie i poziom korzystania z usług weterynaryjnych w rolnictwie* (II.B. 2.2/23), *Ocena korzystania z usług w gospodarstwach rolnych krajów Unii Europejskiej – analiza typologiczna* (II.B. 2.2/28)), jako rozdziały w monografiach (*Die Rolle der Dienstleistungen in der polnischen und deutschen Landwirtschaft vor dem Hintergrund der EU-27* (II.B. 2.2/20), *Korzystanie z usług w rolnictwie w krajach Unii Europejskiej z regionu Europy Środkowo-Wschodniej* (II.B. 2.2/22), *Use of agricultural services in European Union countries* (II.B. 2.2/32), *The cost of services use in horticulture on farms in the European Union countries in 2004-2016* (II.B. 2.2/33), *Changes in the use of production services in agriculture in the context of meeting the targets of sustainable agricultural development* (II.B. 2.2/36) (współautor W. Poczta)).

Część ze wskazanych wymienionych wyżej publikacji powstała w wyniku realizacji projektu badawczego własnego MNiSW nr N N112 388740 pt. *Rola usług w sektorze rolnym w krajach Unii Europejskiej* (załącznik 4 punkt II.G.I), którego byłam kierownikiem w latach 2011-2014. Efektem prowadzonych w ramach niego badań oprócz wspomnianej monografii pt. *Zmieniająca się natura usług. Przykład usług produkcyjnych w rolnictwie krajów Unii Europejskiej*, było łącznie 8 artykułów naukowych (załącznik 4, punkt II.B. 2.2/12, 2.2/13, 2.2/16, 2.2/19, 2.2/20, 2.2/22, 2.2/23, 2.2/26).

W pracach tych starałam się wykazać, że korzystanie z usług jest miarą nowoczesności i może substytuować nakłady kapitałowe. Na podstawie bilansu przepływów międzygałęziowych (BPM), gdzie usługi ujęte są jako sekcja gospodarki narodowej, podjęłam próbę rozpoznania różnicowania stopnia korzystania z usług w rolnictwie krajów UE. Usługi zajmują szczególne miejsce w przepływach materiałowych do rolnictwa i są wyznacznikiem zmian zachodzących w sektorze rolno-żywnościowym. Z przeprowadzonych badań wynika, że wysokim udziałem sektora usług w zaopatrzeniu rolnictwa charakteryzują się przede wszystkim państwa wysokorozwinięte jak np.: Niemcy, Belgia, Dania, Wielka Brytania

i Holandia. W większości państw EU w badanych latach (2000, 2005, 2010) nastąpiło zwiększenie udziału sektora usługowego w zaopatrzeniu materiałowym rolnictwa, co jest zgodne z kierunkiem zmian postępujących w sektorze rolno-żywnościowym. Najważniejszymi usługami dostarczonymi do rolnictwa były usługi finansowe i ubezpieczeniowe oraz usługi profesjonalne, naukowe, techniczne i weterynaryjne, a ponadto w krajach UE-10 usługi transportowe.

Zapotrzebowanie na usługi, ich zakres i struktura rodzajowa stanowią jeden z czynników kosztotwórczych w procesie produkcji rolniczej. Głównym powodem korzystania z usług jest brak ekonomicznego uzasadnienia dla samodzielnego wykonywania określonych czynności lub prac polowych, ze względu na większą efektywność usługi oraz brak konieczności (lub możliwości) inwestowania w drogi sprzęt. Korzystanie z usług przez gospodarstwa rolne determinowane jest często przez przepisy techniczne i normy obowiązujące w Unii Europejskiej, ale także może wynikać z niedoboru siły roboczej, lub z chęci wygenerowania wolnego czasu przez właściciela gospodarstwa rolnego.

Poziom korzystania z usług weterynaryjnych wynika przede wszystkim z intensywności i skali produkcji zwierzęcej oraz ze wspomnianych wcześniej uwarunkowań instytucjonalnych i prawnych, jednak ważne są również czynniki związane z opłacalnością produkcji oraz obowiązujące wzorce zachowań rolników, w zakresie dotyczącym wyboru pomiędzy pracą własną, a zlecaniem zadań usługodawcom. Ten wybór jest zdeterminowany między innymi możliwościami wykonania pewnych czynności samodzielnie przez rolników, co z jednej strony zależy od posiadanych przez nich kwalifikacji, a z drugiej od dostępnych zasobów pracy. Rola wzorców zachowań może przejawiać się poprzez większą skłonność do korzystania z usług przez rolników z krajów UE-15, w porównaniu z pozostałymi państwami Unii Europejskiej, natomiast negatywne oddziaływanie wielkości zasobów pracy na poziom korzystania z usług w niektórych państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

Poszerzenie Unii Europejskiej o kraje Europy Środkowo-Wschodniej i dążenie do implementacji założeń europejskiego modelu rolnictwa, zmusza gospodarstwa z tej części Europy do wdrożenia nowych jakościowo procedur produkcji, zwłaszcza zwierzęcej, co nie jest możliwe bez korzystania z usług (np. w przypadku produkcji mleka, konieczne jest korzystanie z usług weterynaryjnych, usług w zakresie obsługi urządzeń do przechowywania i schładzania mleka oraz innych usług). Można przypuszczać, że znaczenie usług w grupie nowych krajów członkowskich UE będzie wzrastać, co znajdzie wyraz w zwiększaniu się wartości wytwarzanych usług i ich udziału w ogólnej wartości usług w rolnictwie UE. Jednocześnie, dofinansowanie przeznaczane na rozwój parku maszynowego i budynków gospodarczych,

115

a także innych środków wyposażenia technicznego może zwiększać poziom samowystarczalności produkcyjnej gospodarstw i ograniczać zapotrzebowanie na usługi produkcyjne. Proces integracji z UE i dostosowywania rolnictwa przyjętych krajów do norm i wymogów unijnych implikuje konieczność ponoszenia kosztów związanych z usługami ułatwiającymi takie dostosowanie. Równocześnie jednak, słabsze ekonomicznie gospodarstwa mogą nie posiadać środków wystarczających do przeprowadzenia koniecznych modernizacji. Ponieważ nakłady są niezbędne, rolnicy poszukują źródeł ich finansowania, korzystając z programów pomocowych UE i kredytów bankowych. Dostosowując się do obowiązujących norm korzystają z usług weterynaryjnych i finansowych, a ze względu na brak odpowiedniego potencjału ekonomicznego, często rezygnują z modernizacji posiadanego parku maszynowego. Otwiera to rynek dla usług rolniczych, w tym głównie mechanizacyjnych. Narzucane prawem unijnym normy działają jednak nie tylko stymulująco, ale mogą prowadzić do likwidacji wielu upraw i gałęzi produkcji rolniczej oraz zachęcać do wygaszania produkcji rolniczej. Wzajemne oddziaływanie wymienionych czynników, dodatkowo uwarunkowane sytuacją gospodarczą i polityczną oraz sytuacją na rynkach lokalnych, zachęca lub zniechęca rolników do korzystania z usług.

Postęp techniczny i organizacyjny, dzięki któremu osiągnięcie celów WPR staje się możliwe, wymaga często korzystania z wiedzy, doświadczenia i zasobów technicznych podmiotów zewnętrznych, nienależących do danego gospodarstwa rolnego. Stąd też wraz z postępowaniem technologicznym i organizacyjnym zwiększa się rola usług w gospodarce. W konsekwencji zwiększanie znaczenia usług oraz nakładów na korzystanie z tych usług staje się pewnym wyznacznikiem poziomu rozwoju osiągniętego przez gospodarstwa. Jest to również jeden z podstawowych mierników nowoczesności gospodarki, w której wyższy stopień specjalizacji pozwala uzyskać lepsze wykorzystanie środków produkcji i czasu. Przez wiele lat te prawidłowości można było obserwować niemal wyłącznie w pozarolniczej sferze gospodarki, jednak ze względu na konieczność podnoszenia jakości procesów produkcyjnych i kwestie ekonomiczne, rola usług w rolnictwie staje się coraz większa.

Dążenie do zrównoważenia produkcji rolniczej wymaga optymalnego przebiegu procesów produkcyjnych, które powinny być efektywne ekonomicznie i przebiegać w sposób nieuciążliwy dla środowiska. Z przeprowadzonych analiz wynika, że poziom korzystania z usług produkcyjnych jest przeciętnie wyższy w państwach UE-15 niż w UE-10. Wskazuje to na istnienie związku pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego (w tym rolnictwa) a poziomem korzystania z usług produkcyjnych. W państwach UE-15 występują wyraźne związki korelacyjne pomiędzy poziomem korzystania z usług a nakładami na środki trwałe.

115

W państwach UE-10, poziom tej współzależności jest mniejszy w przypadku usług rolniczych a bywa silniejszy w przypadku usług weterynaryjnych. Korzystanie z usług produkcyjnych może wspomagać dążenie do rolnictwa zrównoważonego, pod warunkiem uwzględniania aspektu zrównoważenia w decyzjach kierowników gospodarstw, jednak nie świadczy wprost o bardziej zrównoważonym gospodarowaniu.

Ważnymi czynnikami warunkującymi stopień korzystania z usług są: specjalizacja i zmiany technologiczne w procesach produkcji. Specjalizacja produkcji wywołuje zwykle jej intensyfikację i powiększenie skali, co z kolei stanowi impuls do zwiększania stopnia korzystania z usług. Można zatem stwierdzić, że procesy unowocześniania i modernizacji, które nie mogą odbywać się bez usług, stanowią przyczynek do rozwoju sektora usługowego. Dzięki temu w dłuższym czasie usługi stają się relatywnie tańsze i łatwiej dostępne, a to z kolei jest czynnikiem wspomagającym i przyspieszającym procesy modernizacji. Zwiększanie wykorzystania usług w gospodarstwach rolnych, stymulujące wzrost efektywności wytwarzania, przez postęp technologiczny i organizacyjny, powinno przełożyć się na rozwój ekonomiczny, zarówno poszczególnych gospodarstw, jak i całego sektora rolnego.

5.2. Zestawienie dorobku w zakresie osiągnięć naukowo-badawczych

Moja dotychczasowa praca naukowo-badawcza została udokumentowana publikacjami w czasopiśmie naukowych, monografiach i innych opracowaniach. Szczegółowy **wykaz publikacji**, wraz z ich opisem bibliograficznym, znajduje się w załączniku nr 4, natomiast w tabeli 1 ujęto ich syntetyczne zestawienie.

Przed uzyskaniem stopnia doktora opublikowałam 7 pozycji, w tym 5 artykułów w czasopiśmie naukowych i 2 rozdziały w monografiach. Po uzyskaniu stopnia doktora opublikowałam 45 oryginalnych naukowych prac twórczych. Największy udział w moim całkowitym dorobku mają publikacje w czasopiśmie (35 artykułów), w tym 30 po uzyskaniu stopnia doktora. Swoje prace opublikowałam w 12 czasopiśmie, do których należą:

1. Eastern European Countryside
2. Handel wewnętrzny
3. Journal of Agribusiness and Rural Development
4. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich (dawniej Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G)
5. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu
6. Wiadomości Statystyczne
7. Wieś i Rolnictwo

8. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej
9. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Sesja Naukowa
10. Zeszyty Naukowe Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytet Szczeciński
11. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Problemy Rolnictwa Światowego
12. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu.

Tabela 1. Ilościowe zestawienie dorobku publikacyjnego według kategorii

Kategoria publikacji	Przed uzyskaniem stopnia doktora		Po uzyskaniu stopnia doktora		Razem
	Autorskie	Współautorskie	Autorskie	Współautorskie	
Oryginalne naukowe prace twórcze, w tym:	4	3	22	16	45
Publikacja w czasopiśmie	3	2	16	14	35
Monografia naukowa	0	0	1	0	1
Rozdział w monografii	1	1	4	2	8
Materiały konferencyjne	0	0	1	0	1
Raporty i sprawozdania	0	0	0	4	4
Rozdział w podręczniku	0	0	0	3	3
Razem	4	3	22	23	52

Szacowana łączna suma punktów (punktacja wg wytycznych MNiSW na rok 2016) za opublikowany dorobek wynosi 475 punktów, z czego po uzyskaniu stopnia doktora 436 punktów. W tabeli 2 ujęto zestawienie bibliometryczne liczby cytowań i Indeksu Hirscha moich publikacji z dnia 12.04.2019r.

Tabela 2. Zestawienie bibliometryczne liczby cytowań oraz Indeksu Hirscha

Źródło	Liczba cytowań	Indeks Hirscha
Web of Science	9	1
Publish or Perish	154	6
Google Scholar	154	7

5.3. Uczestnictwo w projektach badawczych

Podczas mojej dotychczasowej pracy naukowej uczestniczyłam w realizacji **siedmiu projektów badawczych** (załącznik 4, punkt ILG). W jednym spośród realizowanych projektów byłam kierownikiem:

1. *Rola usług w sektorze rolnym w krajach Unii Europejskiej*, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, projekt badawczy własny NCN (nr N N112 388740), kierownik projektu, (2011-2014).

W dwóch kolejnych uczestniczyłam jako wykonawca projektu, przy czym jeden z nich był projektem międzyuczelnianym prowadzonym z udziałem: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu oraz Urzędów Marszałkowskich Województw: Kujawsko-Pomorskiego, Łódzkiego i Warmińsko-Mazurskiego, pod Patronatem Honorowym Ministra Gospodarki. Były to projekty:

2. *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w wybranych województwach Polski – analiza porównawcza*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, projekt badawczy (kierownik projektu prof. dr hab. Włodzimierz Karaszewski), tytuł realizowanego zadania: „Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w województwie wielkopolskim”, wykonawca projektu, (2015-2016).
3. *Zróżnicowanie regionalne i prognozy przemian gospodarki żywnościowej w Polsce w aspekcie integracji z Unią Europejską*, Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), projekt badawczy własny KBN 5 P06J01118 (kierownik projektu prof. dr hab. Walenty Poczta), wykonawca projektu, (2001-2002).

Pozostałe cztery projekty to badania statutowe realizowane w Katedrze Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, w ramach dotacji podmiotowych na utrzymanie potencjału badawczego:

4. *Sektor rolno-spożywczy Polski i pozostałych krajów Unii Europejskiej*, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, badania statutowe nr 508.094.01, wykonawca, (2018).
5. *Ocena wpływu integracji z UE na sytuację produkcyjną i ekonomiczną sektora rolnego*, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, badania statutowe nr 508.094.01, wykonawca, (2017).
6. *Skutki akcesji oraz wyzwania dla sektora rolno-żywnościowego i obszarów wiejskich w Polsce w świetle kształtu WPR do roku 2020*, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, badania statutowe nr 508.094.00, wykonawca, (2014-2016).
7. *Problemy rozwoju sektora rolno-żywnościowego i obszarów wiejskich w warunkach akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, badania statutowe nr 508.094.20, wykonawca, (2006-2013).

5.4. Udział w konferencjach i seminariach

W całym okresie pracy naukowej uczestniczyłam w **47 krajowych i międzynarodowych konferencjach**. W większości z nich brałam czynny udział przez przygotowanie i wygłoszenie **28 referatów** (w tym dwóch w języku niemieckim i trzech w języku angielskim). Dodatkowo brałam udział w seminariach i wykładach organizowanych przez Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu i Urząd Statystyczny w Poznaniu. Lista konferencji, w których brałam udział znajduje się w załączniku (załącznik 4, punkt II.I oraz punkt III.B). W roku 2008 uczestniczyłam także w spotkaniach dotyczących przygotowań do realizacji w 2010 roku Spisu Rolnego. Seminaria miały na celu rozważenie możliwości i aspektów metodycznych stosowania statystyki małych obszarów i uogólnienia uzyskanych tą metodą wyników dla całej zbiorowości gospodarstw rolnych w Polsce, w przekrojach stosowanych we wcześniejszych spisach rolnych.

5.5. Nagrody za działalność naukową i organizacyjną

Za osiągnięcia naukowe otrzymałam trzy nagrody, w tym, w 2015 roku, Nagrodę JM Rektora Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu za oryginalne i twórcze osiągnięcia naukowe w roku akademickim 2014/2015 za monografię pt. *Problemy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej* (red. A. Czyżewski, B. Klepacki). W 2014 i 2016 roku otrzymałam Nagrody JM Rektora Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu za osiągnięcia naukowe udokumentowane publikacjami, a w 2003 roku moja rozprawa doktorska została wyróżniona przez Radę Wydziału Rolniczego Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu).

Ponadto w 2016 i 2018 roku otrzymałam Nagrody JM Rektora Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu za osiągnięcia organizacyjne. Szczegółowy wykaz znajduje się w załączniku 4 punkt II.H oraz punkt III.D.

5.6. Recenzowanie publikacji w czasopismach

W ramach działalności naukowej zajmowałam się także recenzowaniem artykułów zgłoszonych do publikacji w pięciu czasopismach. Wśród nich można wymienić czasopisma zagraniczne *European Countryside* i *Economic Science for Rural Development* (publikacja konferencyjna) oraz czasopisma krajowe, takie jak: *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie: Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie: Problemy*

Rolnictwa Światowego, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej oraz Zeszyty Naukowe Seria: Problemy Drobnych Gospodarstw. Szczegółowy wykaz liczby wykonanych recenzji oraz czasopism znajduje się w załączniku 4 punkt III.P.

6. Działalność dydaktyczna

W ramach **działalności dydaktycznej** prowadziłam ćwiczenia i wykłady (na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych) na studiach inżynierskich, jednolitych studiach magisterskich (JSM), oraz na studiach I i II stopnia (załącznik 4, punkt III.I). Ćwiczenia prowadziłam z takich przedmiotów jak: *Polityka rolno-żywnościowa* (kierunek: Ekonomia oraz Rolnictwo), *Ekonomika rolnictwa* (kierunek: Rolnictwo), *Ekonomia międzynarodowa* (kierunek: Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość), *Podstawy handlu zagranicznego* (kierunek: Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość), *Ekonomika i organizacja usług doradczych w agrobiznesie* (kierunek: Ekonomia). Na studiach I stopnia prowadziłam ćwiczenia i wykłady z przedmiotu *Ekonomika gospodarki żywnościowej* (kierunek: Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość), *Ekonomika i organizacja usług w agrobiznesie* (kierunek: Ekonomia), a na studiach II stopnia *Międzynarodowy rynek usług* (kierunek: Ekonomia). Ponadto prowadziłam także wykłady z przedmiotu *Międzynarodowy handel usługami* (kierunek: Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość).

Podczas pracy dydaktycznej na stanowisku adiunkta kierowałam 15 ukończonymi pracami magisterskimi na kierunku Ekonomia (specjalność *Ekonomika gospodarki żywnościowej* oraz *Finanse w gospodarce żywnościowej*) i 49 ukończonymi pracami licencjackimi na kierunkach Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość. Obecnie sprawuję opiekę nad 5 pracami magisterskimi oraz 9 pracami licencjackimi na kierunku Ekonomia i 7 pracami licencjackimi na kierunku Finanse i Rachunkowość. Prace realizowane pod moim kierunkiem są w większości wysoko oceniane, a jedna z prac magisterskich napisana pod moim kierunkiem została wyróżniona przez Krajową Radę Spółdzielczą w X Edycji Konkursu na Najlepszą Pracę Badawczą z Zakresu Spółdzielczości. Ponadto byłam recenzentem 36 prac dyplomowych na kierunkach Ekonomia oraz Finanse i Rachunkowość studiów I stopnia.

Jestem także promotorem pomocniczym pracy doktorskiej mgr Julii Krysztofiak pt.: *Zróżnicowanie przyczyn problemu niedożywienia w skali globalnej i skuteczności jego rozwiązywania*. Otwarcie przewodu doktorskiego nastąpiło 5 maja 2016 roku na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. Obecnie praca znajduje się w recenzjach (załącznik 4 punkt III.K).

W celu podnoszenia kompetencji dydaktycznych w 2001 roku uczestniczyłam w cyklicznych wykładach (prowadzonych przy współudziale zagranicznych wykładowców) w ramach szkolenia: *Formation europeenne en developpement agricole et rural – DAR* (TEMPUS PHARE N°: IB_JEP-14205-1999), zorganizowanego przez Katedrę Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu).

7. Działalność popularyzatorska i organizacyjna

Od 2014 roku z ramienia Wydziału Ekonomiczno-Społecznego Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu jestem koordynatorem współpracy pomiędzy Wydziałem a XIV Liceum Ogólnokształcącym im. Kazimierza Wielkiego w Poznaniu. Współpraca ta polega między innymi na popularyzacji nauk ekonomicznych i społecznych wśród uczniów, ich udziale w zajęciach akademickich prowadzonych przez pracowników Wydziału Ekonomiczno-Społecznego. W 2018 roku prowadziłam zajęcia upowszechniające naukę wśród młodzieży klas II i III Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Kaźmierzu (woj. wielkopolskie).

W latach 2008-2012 (z wyłączeniem 2009 roku z powodu urlopu macierzyńskiego) pełniłam funkcję członka Wydziałowej Komisji Rekrutacyjnej na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu. Nieprzerwanie od 2010 roku pełnię funkcję członka Wydziałowej Komisji Egzaminacyjnej na Wydziale Ekonomiczno-Społecznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu z języka obcego w postępowaniach rekrutacyjnych na studia III stopnia. Od 2015 roku jestem sekretarzem komitetu redakcyjnego kwartalnika *Journal of Agribusiness and Rural Development* (zgodnie z częścią B wykazu czasopism naukowych MNiSW– 13 punktów).

W czasie mojej działalności naukowo-badawczej byłam i jestem członkiem Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Polskiego Towarzystwa Statystycznego, oddział w Poznaniu, a także Międzynarodowego Instytutu Nauk Społecznych i Ekonomicznych (International Institute of Social and Economic Sciences) (załącznik 4, punkt III.H).

W ramach działalności organizacyjnej w 2002 roku byłam członkiem komitetu organizacyjnego Konferencji Naukowej *Zróżnicowanie regionalne i prognozy zmian gospodarki żywnościowej w Polsce w aspekcie integracji z Unią Europejską* zorganizowanej przez Katedrę Ekonomiki Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, natomiast w 2016 roku pełniłam funkcję członka komitetu

naukowego Konferencji Naukowej *Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne w województwie wielkopolskim* zorganizowanej przez Wydział Ekonomiczno-Społeczny Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu oraz Urząd Miasta i Gminy w Kłodawie. Dzięki realizacji projektu badawczego nawiązałam liczne kontakty z przedstawicielami urzędów marszałkowskich, instytucji wspierających pozyskiwanie inwestycji (w tym PAIH), samorządowcami i kadrami zarządzającą działającymi w województwie wielkopolskim przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym. Wartość merytoryczna i użyteczna opracowanego raportu z badań i zorganizowanej konferencji została wysoko oceniona przez praktyków gospodarczych, a Gmina Kłodawa współorganizująca konferencję i finansująca wydanie papierowego raportu, nawiązała kontakty biznesowe i prowadzi rozmowy z potencjalnymi inwestorami.

8. Współpraca międzynarodowa i wyjazdy zagraniczne (inne niż konferencje)

W lutym i marcu 2013 roku przebywałam na dwumiesięcznym stażu naukowym w Katedrze Polityki Rolnej na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie (Humboldt Universität zu Berlin, Department für Agrarökonomie, Fachgebiet Agrarpolitik). Staż związany był z realizacją badań w ramach grantu „Rola usług w sektorze rolnym w krajach Unii Europejskiej”, którego byłam kierownikiem. Opiekunem naukowym mojego stażu był Prof. Dr, Dr h. c. Dieter Kirschke.

Ponadto, przed uzyskaniem stopnia doktora, dwukrotnie przebywałam na miesięcznych stypendiach Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD), w 1996 roku w Technische Universität Ilmenau, natomiast w 1999 roku w Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main. W 2002 roku w Nitrze i Wiedniu uczestniczyłam w międzynarodowych zajęciach z *Marketingu rolnego i gospodarki żywnościowej (Agrarmarketing und Ernährungswirtschaft)* zorganizowanych przez Institut für Agrarökonomik Universität für Bodenkultur w Wiedniu, przy współudziale wykładowców ze Slovak University of Agriculture in Nitra. Oprócz poszerzania wiedzy teoretycznej, w ramach zajęć odbywały się wyjazdy studyjne, na których zapoznałam się z ekonomicznymi i technologicznymi aspektami funkcjonowania austriackich i słowackich przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego. Odbyłam także liczne inne wyjazdy zagraniczne oraz krajowe (załącznik 4, punkt III.L), które miały na celu rozwijanie współpracy z ośrodkami naukowymi, a także poszerzanie wiedzy i udoskonalanie kompetencji naukowych.